

PANU SAVOLAINEN

Suomen kouluarkkitehtuurin
historiasta ja tulevaisuudesta –
**niukkuudesta
ylettömyyksiin**

KOKKOLAN PEDAGOGIO RAKENNETTIIN VUONNA 1696 KAUPUNGIN ALKEISKOULUKSI JA ON SUOMEN VANHIN SÄILYNYT KOULURAKENNUS. SE RESTAUROITIIN 1960-LUVULLA ALKUPERÄISEEN 1600-LUVUN LOPUN ASUUNSA. KUVA ALEKS TALVE.

Suomen kurjistuvat oppimistulokset, peruskoulutuksen ahdinko ja myös kouluarkkitehtuuri ovat tällä hetkellä paljon esillä julkisessa keskustelussa. Oppimistulosten ja opettajien hyvinvoinnin ja työkyvyn yhteys kouluarkkitehtuuriin on muun muassa uusien avotilakoulujen ja jättikoulujen osalta paljonkin tapetilla. Onkin häkellyttävää, miten vähän oppimisen ja oppimisen instituutioiden arkkitehtuurin yhteyksistä on tutkimusta, saati kuinka vähän edes vähäinen aihealuetta koskeva tutkimus ohjaa suunnittelua koskevaa päätöksentekoa.

◀
PIETARSAAREN PEDAGOGIOTALO 1800-L. KUVA KIRJASTA: HENRIK LILIUS, SUOMALAISEN KOULUTALON ARKKITEHTUURIHISTORIAA, SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYKSEN AIKAKAUSIKIRJA 83, HELSINKI 1982

Kouluarkkitehtuuri redusoidaan tutkimuksessa usein "fyysiseksi oppimisympäristöksi", mikä korostaa sinänsä tärkeitä asioita, kuten turvallisuutta, esteettömyyttä ja viihtyisyyttä, mutta samalla käsite sivuuttaa koulujen arkkitehtuurin kokonaisvaltaisena poliittisena, historiallisten prosessien muovaamana ideologisena ja taloudellisena ilmiönä ja vallankäyttönä. Koulutuksen arkkitehtuuria ei tulisikaan tarkastella yksinomaan nykyhetken tai viime vuosikymmenten perspektiivistä, vaan ammentaa ja yrittää ymmärtää sen suuntaviivoja kauempaa historiasta. Peruskoulutus ja siihen käytettävä fyysinen tila on aina kiinnostanut valtiovaltaa niin kansansivistyksen, taloudellisten tekijöiden, kustannussäästöjen kuin poliittisten ja ideologisten ulottuvuuksiensaakin tähden. Tarkastelen tässä kirjoituksessa Suomen peruskoulutuksen varhaishistoriaa koulutuksen tilojen ja ympäristöjen lähtökohdista.

On jopa yllättävää, että Suomen koulujen arkkitehtuurin historiasta on kirjoitettu yksi ainoa laajempi tutkimus: Henrik Liliuksen *Suomalaisen koulutalon arkkitehtuurihistoriaa - Kehityslinjojen tarkastelua keskiajalta itsenäisyyden ajan alkuun* (1982). Lisäksi Aalto-yliopiston arkkitehtuurin laitoksella on tekeillä Ville Heikkilän erittäin mielenkiintoinen diplomityö, joka käsittelee arkkitehti Jorma Järven sodanjälkeisen kouluarkkitehtuurin varhaisia ajatuksia esimerkiksi tilojen muunneltavuudesta sekä laadukkaan kouluarkkitehtuurin pyrkimyksestä jatkuvien kustannussäästöjen ikeessä. Aihepiiri kuulostaa ajankohtaiselta ja vertautuu monin tavoin nykyhetken keskusteluihin.

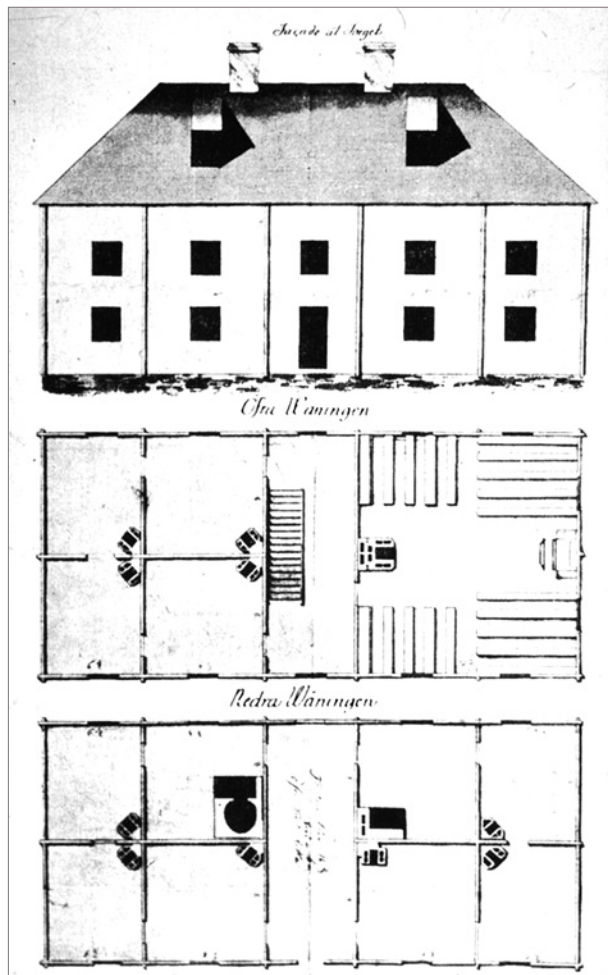
Suomessa kirjalliseen kulttuuriin perustuvan koulutuksen lähtökohdat ovat keskiajan Turussa, ja ne ovat vahvasti sidoksissa katolisen

kirkon tänne tuomaan yli tuhatvuotiseen koulutuksen perintöön. Ei ole sattumaa, että sana koulu on lainasana latinan sanasta *schola*, kuten myös pulpetti (*pulpitum*) sekä kielestämme jo harvinaistunut kateederi (*cathedra*) eli opettajan koroke tai istuin, merkitykseltään myös piispan- tai paavinistuin tai yliopiston professuuri. Keskiajan Turussa perusopetusta antoi ainakin Turun tuomiokapitulin yhteydessä toiminut katedraalikoulu sekä mahdollisesti myös Turun dominikaanikoventin ulkoinen koulu eli muille kuin sääntökunnan jäsenille avoin *schola externa*, joskaan tällaisen olemassaolosta keskiajan Turussa ei ole varmuutta.

Maan vanhin kouluksi suunniteltu rakennus, Turun tuomiokirkon ympärysmuurissa sijainnut katedraalikoulu, rakennettiin 1400-luvulla. Rakennus toimi sittemmin Turun akatemian päärakennuksena, ja siitä tehtiin piirustukset ennen purkamista uuden akatemiatalon valmistuttua 1817. Kaksikerroksisessa kivitalossa oli Turun akatemian aikana (1640-1827) kaksi luentosalia ja pari pienempää huonetta, mutta tiedossa ei ole, millaiset tilajärjestelyt rakennuksessa oli silloin kun se toimi Turun katedraalikouluna keskiajalta vuoteen 1640.

Peruskoulutuksesta säädettiin Ruotsin kuningas Kustaa II Adolfin aikana toteutetussa koululaissa (1620), joka kuitenkin vahvistettiin sotatilan vuoksi vasta 1649. Tässä uudistuksessa koulut jaettiin lastenkouluihin eli pedagogioihin, triviaalikouluihin sekä kymnaaseihin eli lukioihin, jotka valmistivat yliopistokoulutukseen. Edes pedagogioon päätyivät vain harvat ja pääosin koulutetun ja vauraan väestönosan lapset, vaikka historia toki tuntee lukuisia köyhistä oloista koulutielle päätyneitä yksilöitä jo tässä vaiheessa. Yksi tällainen henkilö oli 1770-luvul-

HÄMEENLINNAN TRIVIAALIKOULUN PIIRUSTUS (1782),
JOSTA KÄY ILMI LUOKKAHUONEEN EHDOTETTU SISUSTUS
KATEEDEREINEEN JA PENKKEINEEN. KUVA AALTO-YLIOPISTON
OPETUSDIAT.

la peruskoulutuksensa käynyt ja lopulta Turun akatemiassa papiksi opiskellut Pehr Stenberg, jonka 5000-sivuiset muistelmat julkaistiin taannoin neljän painetun niteen kokoelmana.

Koulu-uudistukseen kuului 1600-luvun jälkipuoliskolta alkaen myös koulurakennusten suunnittelun organisointi keskusjohtoisesti. Ruotsin julkisten rakennusten, kuten kirkkojen, raatihuoneiden ja tullirakennusten suunnittelu keskitettiin Tukholmaan, julkisista rakennuksista vastanneelle intendentinkonttorille. Suomen vanhin yhä pystyssä oleva koulurakennus eli vuonna 1696 toteutettu Kokkolan pedagogio, tai koulutalo, edustaa tätä kouluiksi suunniteltujen rakennusten varhaishistoriaa maassamme. Lähes kaikki 1600- ja 1700-lukujen pedagogiot, triviaalikoulut ja lukiot on sittemmin purettu tai ne ovat tuhoutuneet kaupunkipaloissa. Monista on kuitenkin säilynyt piirustuksia, ja useista niistä käy havainnollisesti ilmi myös luokkien kalustus: opettajan kateederi, oppilaiden penkit sekä kaakeliuuni. Lämmitetty oppimisympäristö oli uuden ajan alun luksusta, josta ei vielä keskiaikaisessa katedraalikoulussa tai edes 1700-luvun Turun akatemian luentosaleissa nautittu.

Kouluiksi suunnitelluissa rakennuksissa oppiminen oli vielä 1800-luvullakin harvojen etuoikeus, ja suuren enemmistön vähäinen koulutus järjestettiin kirkon toimesta. 1600-luvun lopulla piispa Johannes Gezeliuksen aloitteesta käynnistetyt ja oppivelvollisuusasetukseen (1921) asti osin säilyneet kiertokoulut perustuivat kiertäviin opettajiin, yleensä lukkareihin, jotka antoivat opetusta sopivassa huoneessa paikkakunnalla, esimerkiksi tavanomaisen maalaistalon suuressa tuvassa. Täytyy todella toivoa, että opetusministeriössä ja oikeistopii-reissä ei lähitulevaisuudessa innostuta tästä

erinomaisesta historiallisesta esimerkistä säästää peruskoulutuksen tilakustannuksissa.

Varhainen peruskoulutus on perustellutkin mielletty rikkaiden perheiden poikalasten heiniksi, mutta poikkeuksiakin löytyy. Suomen historian professori Kirsi Vainio-Korhonen on tutkimuksissaan sivunnut myös tyttöjen koulutusta ja 1700-luvun Turussa toimineita tyttöjä koulutaneita pensionaatteja. Yhtä tällaista piti Turun keskustassa 1700-luvun lopulla Christina Krook, ja mitä ilmeisimmin opetuksen paikkana oli hänen kolmikerroksinen kivitalonsa Turun Vähä-Hämeenkadulla. Porvarisperheissä tytöt saivat pääosin kotiopetusta, ja vaikuttava esimerkki koulutetun tytön kirjoitustaidosta on 8-vuotiaan Maria Elisabeth Claessonin merikapteenina toimineelle isälleen kirjoittama kirje vuodelta 1783. Kirje osoittaa valtakäsiälana käytetyn ja viranomaisasiakirjojen uusgoottilaisen kaunokirjoituksen hallintaa, sillä kirje on valtaosin kirjoitettu ruotsiksi tällä kursiivikäsiälalla. Maria Elisabeth kuitenkin osasi myös kouluissamme vuoteen 2016 opetettua latinalaista kaunokirjoitusta, jolla hän on oikeaoppisesti kirjoittanut kirjeeseensä ranskankieliset lainasanat.

Viimeaikaisen löydön köyhien lasten ja tyttöjen peruskoulutuksesta teki taannoin Turun yliopiston väitöskirjatutkija Noora Viljamaa. Tutkiessaan Turussa 1820-luvulla toimineen Bell-Lancaster -koulun oppilasluetteloita hän havaitsi, että yllättävän suuri osa oppilaista oli kotoisin kaupungin vähävaraisimmalta alueelta, Luostarinmäen esikaupunginosasta. Havainto oli siinä mielessä käänteentekevä, että kaupunkien vähäosaisten ei ole aiemmin tiedetty laittaneen lapsiaan niin tietoisesti alkeiskoulutukseen näin varhain. Bell-Lancaster -koulu avattiin Turkuun vuonna 1822, ja se oli merkittä-

Min hjuldr af Pötte Svans.

MARIA ELISABET CLAESSONIN KIRJE
MERIKAPTEENINA TOIMINEELLE ISÄLLEEN
VUODELTA 1783. 8-VUOTIAS TYTTÖ TAISI
IKÄISEKSEEN HYVIN SEKÄ UUSGOOTILAISEN
ETTÄ LATINALAISEN KAUNOKIRJOITUKSEN.
KUVA KANSALLISARKISTO.

2
Altred alle de skrymsamma skrif-
velfara, som min dötra Mor tänd-
tar minna hätt. Gudsord och milt
i förvar min Pötte Svans, för hjon

allerna förra med innerliga förhå-
rande förminnit, utan vilken mig och
min Svans äro för barnlösa, och
Minnsiga hjerta tillfället min dötra
Dor mit contimuerlig godfälla och varel-
liga; hvarstunder jag mig, och jag i barn-
lig ömsjuktat för med detta barn up-
ta min dötra Dor, för sommar at betygga
min och min Svans Pötte Svans hjerta-
lycka och lycka.
Din allra kärlekfulla tillstånd hoppas jag ny
ullena, och min dötra Svans gämnar-
na bestå mina af skyddig och varelighat

vara sabbat, utan om, han och jag har-
tats, och den hjerta gudsord äro min
och min Svans varelighet min dötra Svans, och
hvarstunder hvarstunder min Svans
lycka och varelighet och alla sabbat af-
färet och förnya gänkar, på det jag
och min Svans Pötte Svans, och min dötra
Mor darsliga hvarstunder äro min
min dötra Svans lycka och lycka, och
mitta minna om hvarstunder, och jag minne
och min Svans äro min Svans äro min
varelighet, lycka, och varelighet
min Svans Svans.

och jag jag minnit min för mig hem,
som med varelighet och allra med barnlösig
min Svans Svans

Pötte Svans

Åbo di 24 Junii 1783. Maria Elisabeth Claesson.
85

vimpiä kansakoulua edeltäneitä peruskoulutuksen instituutioita 1800-luvun alun Suomessa. Englantilaisiin esikuviin pohjannut koulu oli kohdistettu muille kuin varakkaiden väestönsien lapsille, ja koulu mahdollisti tehokkaan opetuksen laajoille massoille. Siellä oli vain yksi opettaja, ja pidemmälle edenneet oppilaat opettivat uusia tulokkaita. Turussa Bell-Lancaster -koulu sisustettiin aluksi Vanhan Suurtorin varteen joulurauhanjulistuksesta tuttua Brinkkalan taloa vastapäätä sijainneeseen kivitaloon, ja Turun palon 1827 jälkeen se sai oman rakennuksensa Turun nykyisen pääkirjaston tontille.

Peruskoulutuksen arkkitehtuurin vakiintuminen alkoi vuonna 1866 annetusta kansakouluasetuksesta, ja senkin jälkeen useimmat kansakoulut sisustettiin johonkin muuhun kuin kouluksi suunniteltuun rakennukseen. Peruskoulutuksen oppimisympäristö kouluksi suunnitellussa rakennuksessa tuli oletusarvoiseksi vasta 1900-luvun puolella, kun Yrjö Sadeniemi julkaisi kansakoulujen mallipiirustukset ja vuoden 1921 oppivelvollisuusasetus edellytti kaikkien lasten osallistumista perusopetukseen.

Tällä hetkellä Suomessa on menossa vanhojen ja uudempienkin koulurakennusten purkutalkoot. Vanhoista kansakouluista useimmat on jo vuosia sitten korjattu asunnoiksi tai purettu, ja tunnelmallinen puurakenteinen, historiallinen oppimisympäristö on harvojen luksusta. Sodanjälkeisen sukupolven 1950- ja 1960-luvun koulurakennukset ovat kuluneen vuosikymmenen aikana kadonneet maisemasta niin nopeasti, että voisi puhua luontokadon rinnalla koulukadosta. Kouluja purkamalla puretaan myös oppimisympäristöjä, joissa on kiistatta tapahtunut maailmanluokan pedagogiikkaa ja oppimista, ja samalla yhä useamman avotilakoulun ja

jättiopetusyksikön ongelmat opetustyön arjessa räjähtelevät käsiin.

On syytä kysyä, olisiko koulujen purkamisessa otettava tuumaustauko ja oikeasti pohdittava, puretaanko nyt jotain oikeasti hyvin toimivaa kelvottoman tieltä. Varsin harvassa sodan jälkeisten vuosikymmenten koulussa on täysin korjauskelvoton sisäilmaongelma, ja valitettavasti melkein kaikissa uusissa koulurakennuksissa on aivan samantyyppiset riskialttiit kerrosrakenteet.

Kun maamme kouluarkkitehtuurin historia oli vuosisatoja äärimmäistä niukkuutta, on paikallaan kysyä, onko vain vuosikymmenten ikäisten koulurakennusten purkaminen äärimmäisen ylellisyyden oire ja merkki uskomuksesta loputtomiin luonnonvaroihin. On todennäköistä 2010- ja 2020-luvun kouluarkkitehtuuri ja arkkitehtuuri yleisemminkin tullaan muistamaan ”keskittämisen arkkitehtuurina”. Jättipäiväkotien ja -koulujen kolikon kääntöpuoli ovat purettavat pienemmät yksiköt sekä pidentyneet päiväkotit ja koulumatkat ja autoriippuvuuden kasvu.

Turussa purettiin vastikään vuonna 2008 valmistunut Luolavuoren koulun laajennus, jonka käyttö päättyi vain 12 vuoden jälkeen vuonna 2020. Yksi kerrosalaneliometri uuden betonikoulun rakentamista vastaa noin kolmen miljoonanAUDANLIHAPIHVIN aiheuttamia kasvihuonekaasupäästöjä. Ei tarvitse olla mikään ympäristöaktivisti kysyäkseen, onko tahdissa minkäänlaista järkeä.

PANU SAVOLAINEN

KIRJOITTAJA ON AALTO-YLIOPISTON
ARKKITEHTUURIN HISTORIAN JA
RESTAUROINNIN APULAISSPROFESSORI

TURUN LUOLAVUOREN KOULUN
LAAJENNUSOSAN (2008,
ARKKITEHTITOIMISTO ARK ABOA)
PURKU KEVÄTTALVELLA 2024. KUVA
PANU SAVOLAINEN.

LUOKKAHUONE. PELIMANNIN ALA-
ASTE, ETELÄ-KAARELA, HELSINKI.
ARKKITEHTITOIMISTO KARI JÄRVINEN
JA TIMO AIRAS 1980. PURETTU 2019.
KUVA MATTI KARJANOJA, HKM, 1981

KIRJALLISUUS

- Lilius, Henrik. *Suomalaisen koulutalon arkkitehtuurihistoriaa - Kehityslinjien tarkastelua keskiajalta itsenäisyydenajan alkuun*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 83.
- Stenberg, Pehr. *Pehr Stenbergs levernesbeskrivning : av honom själv författad på dess lediga stunder*. Del 1 1758-1784. Umeå, Umeå universitet 2014.
- Vainio-Korhonen, Kirsi. *Suomen herttuattaren arvoitus. Suomalaisia naiskohtaloita 1700-luvulta*. Helsinki, Edita 2009.
- Viljamaa, Noora. Luostarinmäen koululaiset - uuden tutkimustiedon äärellä. Lastuja Suomen historiasta 2020. <https://blogit.utu.fi/suomenhistoria/luostarinmaen-koululaiset-%E2%80%92-uuden-tutkimustiedon-aarella/>
- Viljamaa Noora, Vainio-Korhonen Kirsi, Mäkinen Ida, Peltoniemi Aura. "Luostarinmäen koululaiset ja sosiaalisen osallisuuden mahdollisuus." Teoksessa Johanna Kallio & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.). *Turun köyhät kasvot - Huono-osaiset perheet ja lapset 1800- ja 2000-luvulla*. Turku, Turun Historiallinen Yhdistys 2022.